

ПРОБЛЕМА ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

Сьогодні дедалі частіше ставиться питання про підвищення рівня духовної культури особистості а також і про те, що навчально-методичне забезпечення передбачуваного результату стає найважливішою умовою успіху виховного процесу. Назріла практична потреба в методичному забезпеченні предметів духовно-морального спрямування, тому що її відчують вчителі, учні та їхні батьки.

Сучасний етап розвитку діяльності людини у світлі християнських цінностей веде до постановки таких серйозних проблем, як проблема виховного потенціалу духовних цінностей християнської культури, з'ясування її можливостей для оновлення змісту процесу виховання тощо.

Останні дисертаційні дослідження щодо проблеми духовно-морального виховання ми вбачаємо у таких роботах, як «Духовне виховання молодших підлітків засобами християнської етики» (Т. В. Саннікова); «Духовні цінності християнського людинознавства ХХ століття» (А. І. Яковенко); «Методологічні засади виховання духовності» (Н. А. Іордакі); «Розвиток духовної культури особистості вчителя в системі методичної роботи закладів освіти міста» (Т. М. Ткачова); «Соціально-освітні чинники формування духовності особистості в сучасному українському суспільстві» (А. І. Корецька); «Формування духовних потреб молодших школярів у сім'ї» (Г. Г. Авдіянц) та ін.

Разом із цим, проблема формування духовно-моральних цінностей дитини є недостатньо вивченою, адже розглядаються різні вікові категорії – студенти, старшокласники, молодші школярі, тоді як проблема духовно-морального виховання дітей дошкільного віку та школярів початкової школи не розглядається. Це актуалізує необхідність характеристики теоретичних основ дослідження проблеми у духовно-моральному вихованні дитини, що є метою даної статті.

Феномен духовності, моральності дитини лише порівняно нещодавно став темою філософських, педагогічних та психологічних досліджень. При цьому виховання дитини в цілому висвітлюється лише в таких аспектах, як процес зростання, фізіологічного та психічного розвитку, мовленнєвий розвиток, розвиток математичних уявлень тощо. Але як цілісний феномен – процес духовно-морального виховання дитини часто залишається за межами інтересу багатьох дослідників і глибоко не осмислюється.

Аналізувати процес виховання духовності, моральності у дитинстві сьогодні, на нашу думку, потрібно не тільки у дитячих навчальних

зкладах, але й у всьому суспільстві. Особливий інтерес при цьому мають становити дослідження, в яких вивчається ставлення до виховання духовної, моральної дитини у самих батьків, у молодій сім'ї. Сьогодні все більше молодих батьків починають розуміти, що дитина має бути моральною, з нею має проводитися спеціальна виховна робота. Зрозумілим є і те, що у тому випадку, якщо у дитини не розвивати духовно-моральні якості (чесність, правдивість, любов, поважливність тощо), то з часом перевиховувати буде важче. Актуальність осмислення проблеми духовно-морального виховання у дитинстві особливої гостроти набуває і у зв'язку з необхідністю становлення гармонійно розвиненої особистості, яка має дотримуватися тих традиційних цінностей, на яких з давніх-давен розквітла українська держава.

Протягом багатьох століть на території нашої країни наші батьки мали систему духовно-морального виховання, що відповідала їх моральності, суспільним потребам. Отже, одним із важливих завдань оновлення системи духовно-морального виховання дитини є вивчення позитивного досвіду минулих поколінь та його врахування у визначенні сучасних навчально-виховних орієнтирів.

Осмислюючи дитинство в контексті релігійної свідомості, зазначимо, що під час аналізу біблійних текстів можна зробити висновок про те, що, з одного боку, дитина є внутрішньо і зовнішньо залежною від батька. Так, у посланні св. апостола Павла до Галатів знаходимо: «Тож кажу я: поки спадкоємець дитина, він нічим від раба не різниться, хоч він пан над усім, але під опікунами та керівниками знаходиться він аж до часу, що визначив батько» [Гал., 4, с. 1–2].

З іншого боку, – відносини із дитиною мають будуватися з боку дорослих дуже обережно, оскільки дитина є найбільшою у Царстві Небеснім. Так, у Євангелії від Матвія розповідається, що коли учні підійшли до Ісуса і запитали Його, хто є найбільший у Царстві Небеснім, то Він покликав дитину, і поставив її серед учнів та й сказав: «Поправді кажу вам: коли не навернетесь, і не станете, як ті діти, не ввійдете в Царство Небесне! Отже, хто впокориться, як дитина оця, той найбільший у Царстві Небеснім. І хто прийме таку дитину одну в Моє Ім'я, той приймає Мене. Хто ж спокусить одне з цих малих, що вірують в Мене, то краще б такому було, коли б жорно млинове на шию йому почепити, і його потопити в морській глибині...» [Матв., 18, с. 3–6].

Підкреслимо, що довірливість дитини є якістю, що робить її з одного боку, незахищеною перед жорстокістю інших людей. З іншого боку – саме відкритість, готовність дитини вірити без доказів і робить її найбільшою серед дорослих, що й обґрунтовує необхідність збереження дорослою людиною позитивних аспектів дитячого стану та зняття його негативних моментів.

Вивчення теми реалізації виховного потенціалу традиційних

християнських цінностей у виховному процесі в історичному, філософському, педагогічному та інших напрямках знаходимо у творах Б. Грінченка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, І. Франка та інших. Так, у оповіданні «Олеся» (Б. Грінченко) знаходимо, як саме впливає розповідь та перекази на становлення та розвиток дитини. Видатний вчений яскраво показав, в якому психологічному стані знаходиться дитина під час розповідання історій високого морального змісту, що глибоко входять у душу дитини; як відбувається виховний вплив на формування характеру; як дитина може вчинити, знаходячись під впливом історій, що глибоко стосуються її духовного стану: «І дід починає оповідати, а діти слухають і очей не зведуть з його. Олеся схилить чорняву голівоньку на руку, а Михайлик-стрибунець уже не стриба, а теж сидить, слуха. А дід розповіда...» [1].

В оповіданні «Харитя» – шедевр української літератури, автором якого є М. Коцюбинський, йдеться про сільську дівчину, що мала добру вдачу, була працьовитою, гожою до будь-якої роботи по дому, з любов'ю та лагідністю ставилася до хворої матері. Майстерно розкриваючи психологічний стан дівчинки, М. Коцюбинський окреслив її думки та переживання, її щире віру, що допомагала втішати: «Не журіться, мамо! Не плачте! Адже ж Бог добрий, мамо! Бог допоможе вам одужати, допоможе вам хліб зібрати!» [2, с. 23].

М. Коцюбинський доводив, що селяни, навіть у важких умовах свого буденного життя та праці були добрими, щирими, здатними побачити прояви щирості та турботи маленької дитини. У той час, коли дівчинка перелякалася, молодиці допомогли їй вижати жито, втішали її, і навіть, милувалися її добротою: «Ходім зараз до матері, хай вона втішиться, що має таку добру дитину...» [2, с. 27].

У творах Лесі Українки велика увага приділяється вихованню дітей раннього віку. Так, українська письменниця написала низку високохудожніх творів про дітей і для дітей. В них стверджується людська гідність, як необхідна моральна якість особистості. Також Леся Українка у творі «Школа», яскраво представила особливості процесу навчання у церковноприходській школі, окреслила взаємини громади, священнослужителя, вчителя, учнів та їх батьків. Серед книжок, що використовувалися у процесі релігійної освіти письменниця називала житійну літературу, молитовники, краткий катехізіс, закон Божий [4, с. 246].

І. Франко, видатний український письменник і мислитель, написав багато творів на теми виховання дітей і молоді. Високі моральні якості – у виховному ідеалі І. Франка. У попередньому слові до «Книжки приказок про те, як не належить поводитися із дітьми», І. Франко виступав проти приниження дитини, проти нелюдського поводження із нею: «Найліпшим способом поводження із дітьми вважалася строгість: погрози, лайка, бійка.

В наших книгах, писаних і друківаних, часто знаходимо такі накази, нібито вибрані з книг отців церковних, отже, нібито писані з вітхнення і волі самого Бога, а в них на різні лади обертається все одно й те саме: дітей треба карати, бити, застрашувати» [4, с. 249].

На значний виховний потенціал духовно-моральних цінностей для гармонійного розвитку дитини вказували у своїх працях відомі діячі і педагоги минулого, серед яких – Г. Ващенко, В. Зеньківський, С. Русова, Л. Софронова, Д. Тихомиров, К. Ушинський, П. Юркевич та ін.

Так, протопресвітер В. Зеньківський, – видатний психолог і педагог, богослов і філософ, є відомий своїми працями, що присвячені проблемі виховання у світлі християнської антропології, релігійній педагогіці, психології дитинства тощо. З'ясовуючи психічну своєрідність дитинства, В. Зеньківський виходив із твердження про те, що раннє дитинство є найтемнішим періодом у житті людини. Протягом раннього дитинства, за В. Зеньківським, закладаються підвалини особистості, формуються її головні інтуїції, досвід тощо. Період «другого дитинства» автором визначався як «героїчний подвиг», адже моральна свідомість дитини вже висуває перед ним моральні ідеали, і саме у цей період збудовуються плани на майбутнє життя [4, с. 294]. Також у роботі «Психологія дитинства» автор писав про те, що поряд із співпереживанням, живою чуйністю і простим потягом, симпатією до людей потрібно визнавати й вияви соціальних почуттів дитини у протилежному напрямі, а саме – жорстокості, нерозуміння чужих страждань. Порушуючи питання щодо духовного розвитку дитини, педагог вказував: «Якщо підійти ближче до дитячої душі, заглибитись, наскільки це доступне нам, у метафізику дитинства, тоді стає зрозуміло, що моральне здоров'я дитячої душі є, можливо, найважливішим, найглибшим чинником її духовного розвитку» [4, с. 297]. Також, за В. Зеньковським, саме у моральній чистоті, щирості, простодушності і цілісності духу дитини закладено головну моральну силу дитинства.

В. Зеньковський і моральне, і естетичне, і релігійне життя включав у таке поняття, як духовне життя. За педагогом, релігія є глибокою, внутрішньо необхідною психічною функцією, що не може бути вилученою з душі людини. В суспільстві, де поширено безвір'я, людина не може втратити потреби в релігії і саме тому її психічні потреби задовольняються цілою низкою сурогатів. Вивчаючи дитяче релігійне життя, педагог на перший план висунув міфологічний характер загального ставлення дитини до дійсності: «Увесь світ сповнений для дитини життям – часто недосяжним, таємничим, і це стосується як близької дійсності, так і того, що перебуває поза межами досвіду» [4, с. 298]. Педагог вказував також і на помилки у релігійному вихованні дитини, а саме – занадто ранній інтелектуалізації релігійних переживань дитини, повідомленні релігійних ідей, які дитина ще не може осягнути в силу свого психічного розвитку:

«Одна справа, – писав В. Зеньковський, – релігійні образи, інша – релігійні ідеї; перших дитина потребує, і що вони доступніші, зрозуміліші, то сильніше їх влада над дитячою душею; до других дитина має ще дорости» [4, с. 298]. При цьому релігійне виховання та викладання у школі, за В. Зеньковським, є дуже складним завданням та вимагає вивчення Священного Писання під керівництвом священнослужителя [3, с. 116].

С. Русова, видатний теоретик і практик у галузі суспільного дошкільного виховання, вважала, що дитина є ніжною істотою, на яку тяжко впливають як фізичні, так і моральні несприятливі обставини життя. С. Русова у праці «Дошкільне виховання» вказувала на те, що вже у вісім років має сталі звички, а душа дитини од двох до семи років найбільш чула й вразлива, і в саме цей час дитину потрібно плекати і пильнувати, щоб і воля, і розум, і серце дитини нормально розвивалися [4, с. 263]. За С. Русовою, усе виховання має будуватися на пошані до особи дитини. Українська громадська діячка була впевнена в тому, що вихователі мають любити дітей, позитивно впливати на їх емоції, а саме виховання має бути побудовано на ґрунті правди: «В садку, – писала С. Русова, – мусить панувати жвавий настрій, наскрізь пройнятий веселістю, працьовитістю і ласкою» [4, с. 282].

Вивчаючи праці К. Ушинського, ми відмітили таку тезу відомого педагога, – виховання потребує глибокого вивчення характеру кожного вихованця і такого вміння користуватися природними нахилами, якого звичайно ніхто не вимагає від вихователя. Також педагог наголошував на уважному ставленні до дитини. За К. Ушинським, віра дитини у дійсність власної уяви настільки велика, що для її психічного здоров'я, для її моральності наприклад, жахання з боку дорослих є небезпечним. Через це, на його думку, дитина стає боягузливою, нещирою, іноді брехливою, і навіть може розгубитися за найменшої безпеки. Виступаючи проти залякування дитини, педагог зауважував на ризі, що притаманна саме дитині – безмежну довірливість до оточуючих: «...Залякування тривають, особливо з боку няньок, які не знаходять кращого засобу, щоб угамувати дитину... Стукаючи в стінку і показуючи при цьому, що «ось іде вовк» з'їсти дитину, няня, звичайно, не розуміє, що дитина бачить і цього вовка, і як він до неї наближається. Що сталося б із самою нянькою, якби вона сама справді побачила вовка, а вона має знати, що дитина вірить їй цілком» [4, с. 198].

Відмітимо, що педагог цікавився релігійною освітою дітей у різних країнах. Так, описуючи заняття у малолітніх школах у Швейцарії, К. Ушинський відзначав, що уроки з релігії у малолітніх школах полягають в оповіданнях з дитячого життя, що мають моральний зміст: «Релігія. Однак не думайте, що тут зубрять будь-що. Ні, борони Боже!» [4, с. 203]. Приділяючи велику увагу формуванню характеру дитини в перші роки життя, вихованню дитини у процесі праці, видатний вітчизняний педагог

мав великий вплив на розвиток і становлення дошкільної та початкової освіти.

У вітчизняних педагогічних працях з'являються новітні відкриття, розкриваються нові перспективи та способи щодо вирішення проблеми духовно-морального виховання. Однак якщо говорити про цілісні дослідження і здобутки вітчизняної педагогічної спадщини щодо духовно-морального виховання дитини, то ця проблема розглядалася лише побіжно. Перспективою дослідження є аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури щодо з'ясування теоретичних основ проблеми духовно-морального виховання дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грінченко Б. Оповідання. Олеся [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/lib/grinchenko/b9iwu.html>
2. Коцюбинський М. Твори в трьох томах / Коцюбинський М. – К. : Вид-во «Дніпро», 1979. – 317. – Т. 1. Оповідання. Повісті (1891–1900).
3. Протопресв. Василій Зеньковський. Педагогіка / В. Зеньковський; [вст. ст. протопресвитера Бориса Бобринського]. – К. : Всеукраїнське православне педагогічне товариство, 2006. – 144 с.
4. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. пос. / від упор., вст. нариси та упорядник З. Н. Борисової, В. У. Кузьменко ; за заг. ред. З. Н. Борисової. – К. : Вища шк., 2004. – 511 с.: іл.